

למה נמנו ארבעה אבות נזיקין?

שיעור זה קשור לכללים:

בבלי וירושלמי

מה אומרת לי הסוגיא?

תמצית השיעור: הבבלי מבין שהאבות נמנו כדי ללמד מה יש בכל אב שאין באחרים. בירושלמי למדים שהאבות מלמדים זה על זה את התכונות המיוחדות שבכל אב. הדברים מתאימים לדרכו של כל תלמוד.

הצעת הסוגיא

המשנה הפותחת את מסכת בבא קמא מונה את אבות הנזיקין ואת ההבדלים ביניהם:

ארבעה אבות נזיקין: השור והבור והמבעה וההבער. לא הרי השור כהרי המבעה ולא הרי המבעה כהרי השור, ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי האש שאין בו רוח חיים, ולא זה וזה שדרכן לילך ולהזיק כהרי הבור שאין דרכו לילך ולהזיק, הצד השווה שבהן שדרכן להזיק ושמירתן עליך וכשהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ.

הגמרא, בעקבות המשנה, דנה בצורך למנות בתורה את כל ארבעת האבות, משום שלא ניתן ללמוד אב אחד מחבירו, בגלל ההבדלים שבין האבות. אומר על כך רבא (ה' ע"ב):

אמר רבא: וכולהו כי שדית בור בינייהו אתיא כולהו במה הצד... אלא למאי הלכתא כתבינהו רחמנא, להלכותיהן, קרן - לחלק בין תמה למועדת, שן ורגל - לפוטורן ברשות הרבים, בור - לפטור בו את הכלים... אדם - לחייבו בארבעה דברים, אש - לפטור בו את הטמון...

ופירש רש"י:

וכולהו כי שדית בור בינייהו אתיא - אי כתיב בור וחדא מהנך אתיא כולהו מההוא ומאידיך בצד השווה...

לדעת רבא, אם היה כתוב רק בור ועוד אב אחד - היה ניתן ללמוד את כל שאר האבות משניהם. על כך עולה שאלה בגמרא: מדוע נכתבו כל האבות, אם ניתן ללומדם זה מזה. הגמרא עונה שהם נכתבו "להלכותיהן", וכפי שפירש רש"י:

להלכותיהן - למה שיש בזה מה שאין בזה.

האבות נכתבו כדי ללמד את הדינים המיוחד לכל אב, שאינם קיימים באבות האחרים.

שיטת הירושלמי

גם בירושלמי (פ"א ה"א) נדרשו לשאלה מדוע נכתבו כל האבות:

אמר ר' לא: צריך הוא שיאמר לכל אחד ואחד. והשור - מלמד שהבעלין מיטפלין בנבילה. דכתיב "והמת יהיה לו", וכתיב בבור: "והמת יהיה לו". תני רבי ישמעאל: יצאו קרקעות שאינן מיטלטלין, יצא אדם שאין לו הנייה במותו. "והאש" - מלמדת על כולן שהוא חייב על האונסין.

כתב בפירוש "פני משה" לירושלמי:

...אקרא קאי, ונותן טעם למה הוצרך הכתוב לכתוב לכל הנזקין ואף על פי שאנו יכולין ללמוד אחד משנים או משלושה במה הצד, מכל מקום צריך שיאמר הכתוב להלכותיהן.

רבי לא (=רבי אילא) שואל את השאלה המופיעה בתלמוד הבבלי - מדוע יש צורך לכתוב את כל האבות, ולא למדום זה מזה. נראה, שהתשובה בירושלמי שונה באופן עקרוני מן התשובה של הבבלי. ראשית נבאר את דברי הירושלמי.

האב האחרון - האש, מלמד על כל האבות האחרים שהוא חייב על האונסין. באש נאמר: "פִּי תִצָּא אֵשׁ", ומשמע שאף אם יצאה מעצמה, בלא שהמזיק גרם להוצאתה - חייב¹. האש עומדת תחת אחריותו של האדם בצורה מלאה. רבי אילא אומר, שאש מלמדת דין זה על כל האבות האחרים, שיהיה חייב באונסין.

גם השור, שבו פותח רבי אילא, בא ללמד על כל האבות האחרים, שהבעלים מטפלים בנבלה, וכמו שכתב ב"פני משה": "השור מלמד שהבעלים מטפלים בנבלה - מלמד על כל הנזקין שעל הניזק לטפל בנבלה...".

מהו הלימוד מ"בור"? רבי ישמעאל דורש את המילים: "והמת יהיה לו", כך: "יצאו קרקעות שאינן מיטלטלין, יצא אדם שאין לו הנייה במותו". המפרשים הבינו שהלימוד הוא מבור, והתקשו למצוא נזקי קרקע בבור. הכיצד יכול בור להזיק לקרקע, שיש צורך למעט קרקע מבור?

אולם ביאר הגר"ח קנייבסקי שליט"א (מובא בירושלמי מהדורת "בנין ירושלים"):

¹ כך הוא הלימוד במכילתא (משפטים, מסכת נזיקין פרשה י"ד): "למה נאמר 'כי תצא אש', אלא בא הכתוב לעשות את האונס כרצון ושאינו מתכוין כמתכוין ואת האשה כאיש לכל הניזקין שבתורה".

פי' קרא ד"והמת יהיה לו" דשור, ממעט שאם הזיק קרקע, וקרא דבור ממעט אדם.

הלימוד הוא מבור ומשור יחדיו. בשניהם נאמר הביטוי "והמת יהיה לו". שור ממעט קרקע - שאף אם הזיק השור לקרקע, אין זה כלול בנזקי ממון, שכן אין הנזק יכול לקחת את הנבלה ולקבל מהמזיק את השלמת סכום הנזק. בור ממעט אדם - כפי שדרשו על בור: "שור - ולא אדם", שאף באדם אין "בעלים מטפלים בנבלה", ולכן אין חייבים בנזקי ממון על אדם.

שור ובור עוסקים בנזקי ממון. על כן הם מתייחסים רק למקרים שבהם ניתן להגדיר את הערך הממוני של הנזק, והמזיק צריך להשלים את הממון שנפחת מהניזק. זהו הלימוד מהפסוק "והמת יהיה לו" - השור המת שוה פחות מהשור החי, ולכן המזיק צריך להשלים את הסכום שהפחית מהניזק. בשור ובור דנים רק על נזקים ממוניים. לאור דברי הירושלמי בסופו, וכפי שביארו המפרשים, גם הלימוד משור ובור בא ללמד על כל הנזקים האחרים, ש"בעלים מטפלים בנבלה".

לסיכום הירושלמי: שלוש הלכות מלמדים אבות הנזיקין זה את זה. א. בעלים מטפלים בנבלה. ב. אין התייחסות בגדרי נזקי ממון לנזקי קרקע או אדם. ג. בנזקים לממון עשה אין מתכוון כמתכוון².

הירושלמי לא מזכיר שן ורגל בהקשר זה, אך עיון במכילתא דרשב"י משלים את התמונה (מכילתא לשמות כ"ב, ד'):

"מיטב שדהו ומיטב כרמו ישרם", מלמד שאין שמין לו אלא מן העידית. אין לי אלא זה בלבד, מנין לכל שמשלם קנס שאין שמין לו אלא מן העידית, תלמוד לומר "מיטב שדהו ומיטב כרמו ישרם", זה בנין אב לכל המשלם קנס שאין שמין לו אלא מן העידית.

שן ורגל מלמדים לכל האבות האחרים, שאף בהן שמין מן העידית.

הבבלי לומד שהאבות נאמרו "להלכותיהן", והיינו מה יש בכל אב שאינו באבות האחרים. הירושלמי, לעומתו, לומד "להלכותיהן" - מה יש בכל אב שממנו לומדים לכל האבות האחרים.

בי

"הכשרתי את נזקו"

מקום נוסף בו ניתן לראות הבדל זה, הוא בפירוש המשנה השניה במסכת בבא קמא. זו לשון המשנה (בבא קמא ט' ע"ב):

² בנזקי נפשות אין זה כך, שכן במקרים אלו הכוונה משמעותית. שור שהתכוון להרוג אדם אחד והרג את חברו פטור מכופר, שכן בנזקים לאדם יש ערך לכוונה, שלא כמו בנזקים לממון.

כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו הכשרתי במקצת נזקו חבתי בתשלומי נזקו כהכשר כל נזקו. נכסים שאין בהן מעילה, נכסים שהן של בני ברית, נכסים המיוחדים, ובכל מקום חוץ מרשות המיוחדת למזיק ורשות הניזק והמזיק, כשהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ.

לשון המשנה מיוחדת - כתובה בגוף ראשון ובסגנון שאיננו רגיל במשניות. הדבר מלמד, כפי שכבר עמדו על כך, על עתיקותה של המשנה. הבבלי מבין - על פי התוספתא - שהמשפט הראשון במשנה: "כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו" עוסק בשור ובור:

תנו רבנן, "כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו", כיצד, שור ובור שמסרן לחרש שוטה וקטן והזיקו חייב לשלם, מה שאין כן באש.

המשנה מלמדת, שבשור ובור חייב כשמסרן לחרש שוטה וקטן, ובאש לא.

הירושלמי (פ"א ה"ב) הבין אף הוא שתחילת המשנה עוסקת בשור ובור:

תני ר' חיייה: זה השור והבור. והאש לא תנה. אמר ר' ירמיה: האש להכשר נזקו.

ר' חייא מפרש, שהמילים "כל שחבתי בשמירתו" עוסקות בשור ובור. על כך שואל הירושלמי - "והאש לא תנה?! - מדוע לא שנתה המשנה את האש? עונה על כך ר' ירמיה: "האש להכשר נזקו" - המילים הבאות במשנה: "הכשרתי את נזקו", מתייחסות לאש.

על פי דבריו של ר' ירמיה, המשנה מונה רשימה של דברים:

1. כל שחבתי בשמירתו. 2. הכשרתי את נזקו. 3. הכשרתי במקצת נזקו. על כולם אומרת המשנה: "חבתי בתשלומי נזקו כהכשר כל נזקו". סגנון זה דומה לסגנון של המשך המשנה, המונה רשימה של דברים, וגם לסגנון של המשנה הבאה:

שום כסף, ושוה כסף, בפני בית דין, ועל פי עדים בני חורין בני ברית. והנשים בכלל הנזק. והניזק והמזיק בתשלומין.

זהו סגנון אופייני למשניות פרק ראשון במסכת בבא קמא, שהן, כפי המסתבר מסגנון, עתיקות.

נראה, שאף כאן ניתן לראות הבדלים של גישה בין הבבלי והירושלמי. הבבלי דן בהבדל בין האבות, ולכן כאשר יש דין שנאמר על שור ובור מדגיש הבבלי: "מה שאין כן באש". הירושלמי, לעומת זאת, מחפש את המשותף לכל אבות הניזקין, לכן כאשר מופיעה רשימה ובה נמצאים השור והבור, מחפש הירושלמי היכן האש כתובה ברשימה זו.

הירושלמי מביט על התורה בתפיסה אחדותית. אין הוא מחפש את ההבדלים בין הדברים, אלא אדרבה, את המשותף. הירושלמי שואל מה כל אב מלמד את האחרים, ולא במה כל אב שונה מהאחרים.

הדבר מתאים לדרכם של תלמידי חכמים שבארץ ישראל, המנעימים זה לזה בהלכה (סנהדרין כ"ד ע"א). כשם שכל תלמיד חכם מביט בנעימות על חברו ואיננו רואה בו איום, כך הוא גם מביט על אבות הנזיקין. כל אחד מהם מלמד את חבריו. תלמידי חכמים שבבבל מחבלים זה לזה בהלכה. כל דבר שונה מהווה איום, ולכן המבט הוא לחפש את השונה והמפריד בין האבות, ולא את המאחד ביניהם.

נראה, שכאן ניתן להעמיק עוד, על פי דברים שהביא הרב חרל"פ על ההבדל בין הבבלי והירושלמי³ (הד הרים אגרת ל"ו):

ההבדל בין תלמוד בבלי לתלמוד ירושלמי הוא שתלמוד בבלי הוא כלל הצריך לפרט ותלמוד ירושלמי הוא פרט הצריך לכלל. המובן מאלו הדברים הקצרים המכילים הרבה הרבה, הם מחידושו של הרב.

הבבלי מברר את הפרטים השייכים לכללי התורה. על כן עוסק הבבלי בפרטים. הירושלמי מברר את הכללים, שמהם נובעים פרטי התורה. על כן הירושלמי עוסק בכללים. הרב ריינס (בספרו "חותם תכנית", פתח דבר עמ' י"ב) מציין את אופי הלימוד של חכמי ארץ ישראל העוסק בכללי התורה:

ובבראשית רבה (פרשה ט"ז) "אמר רבי אבהו טובה גדולה חלק הקב"ה לעולמו, אדם פורט זהב אחד והוא מוציא ממנו כמה יציאות" והמליצה התוכית מזה המאמר הוא, כי כמו שהזהב כולל כמה מטבעות קטנות, ומרויח על ידי זה, אשר תחת לטלטל ולשמור כמה מטבעות יוצא עתה בטלטול ושמירת זהב אחד, כי כל הפרוטות הן בכלל הזהב - כן הוא בענין למוד התורה, אם ישמור זכרון הכללים יהיו הפרטים שמורים מאליהם. וזהו מה שדרשו שם עוד: "וזהב הארץ היא טוב אין תורה כתורת ארץ ישראל" דהם עשו כללים כללים כידוע דרכי הירושלמי בזה.

הירושלמי עוסק במציאת הכללים, והפרטים נשמרים עמהם.

בסוגייתנו הדבר בולט.

הבבלי דן בפרטים, בהבדלים ביניהם ובהגדרה המדויקת של כל אב ואב כשלעצמו. הירושלמי רואה במשנה כלל, ועל כן מברר כיצד הפרטים נשמרים כולם בכלל זה.

³ עי' בחוברת "זהב הארץ", עמ' 37.

מה אומרת לי הסוגיא?

יש דברים שצריך לבחון אותם בדרכו של הבבלי - מה מיוחד בך שאין באחרים. מכל מקום, כאשר בתורת ארץ ישראל עוסקים במיוחד שבך - מדגישים שאת המיוחד תלמד את האחרים, למען יהיו גם הם כמוך. ואהבת לרעך כמוך. איננו מחפשים מיוחד שאינו באחרים, אלא מיוחד אותו נעניק לאחרים. מובן, שיחד עם זה, על אותו מסלול, נקבל גם אנו מהם את המיוחד להם.

